

POMEMBEN ZAKLAD Z VRHNIKE (NAUPORTUS)

France Staré

Veliki vojnogodovinski zbirki višjega preparatorja Janka Vertina iz Ljubljane daje razen mnogih srednjeveških in novoveških redkosti posebno veliko vrednost nekaj arheoloških predmetov.¹ To so antični gladius, dva železna meča, železna kosa, železen trizob in železen dvozob, ki jih je Vertin pridobil pred okoli 25 leti od nekega upokojenega žandarmerijskega stražmojstra z Vrhnike. Kdaj in ob kaki priliki so bili ti predmeti najdeni, ni znano. Iz skromnega Vertinovega zapiska razberemo, da so vseh šest predmetov našli na istem mestu, in sicer v neposredni okolici Vrhnike ob bregu Ljubljanice okoli 1 m globoko v zemlji. Za resničnost podatka, da so bili predmeti najdeni na enem mestu in da so ležali vsaj nekaj časa v dokaj močvirni zemlji, govorje najdbe same. Predmeti niso močno patinirani, železo je relativno dobro ohranjeno, površina predmetov pa je na nekaterih mestih pokrita s tanko plastjo apnenca; ta je najbrž ostanek nekih alg, ki so predmete prerastle. Značilno je, da so n. pr. vsi trije meči in kosa pokriti s plastjo apnenca le na eni od širših ploskev, pač na tisti, ki je bila obrnjena navzgor, značilno pa je tudi, da se je pred očiščenjem gladiusa še dobro opazilo, da sta preko njegovega rezila ležala drug meč in kosa. Prav te okolnosti opravičujejo domnevo o zakladu.

Najbolj dragocen predmet te vrhniške najdbe je nedvomno rimski gladius T. I, 1, 2. Meč ni popolnoma ohranjen. Rezilo je v spodnji tretini odlomljeno; prelom je prav tako zarjavel kot površina rezila in nima ostrih robov, kar govori, da je bilo rezilo še v uporabi nasilno prelomljeno. Od nožnice je ohranejn le zgornji del, držaju pa manjka zgornja polovica jajčastega zaključka (ščitnik). Rezilo in nastavek za držaj sta skovana iz istega kosa. Rezilo, ki je imelo zelo vestno zglajeno površino, je po sredi rebrasto odebeljeno, tako da ima rombičen presek (debelina rebra 0,45 cm). Ob ročaju je rezilo precej široko (6,9 cm), proti sredi pa se polagoma zožuje in meri ob prelomu 4,9 cm. Ohranjena dolžina rezila znaša 41,6 cm. Nastavek za ročaj je zelo dolg (16,0 cm) in ploščato skovan (širina do 2,1 cm, debelina do 0,6 cm). Obloga ročaja je bila verjetno lesena, ročaj pa je imel na koncu in na prehodu v rezilo jajčasti oziroma poljajčasti zaključek (ščitnika). Ta

¹ Pred kratkim je Janko Vertin svojo zbirko podaril muzeju Narodne osvoboditve v Ljubljani, nekaj dragocenejših predmetov si je pridržal, med njimi tudi v tem poročilu obravnavani zaklad z Vrhnike. Gospodu Vertinu se na tem mestu iskreno zahvaljujem, da mi je dovolil predmete objaviti.

zaključka sta bila lesena; zaradi kovinskega oksida sta se ohranila dva ovalno oblikovana kosa, preoblečena pa sta bila s tenko 0,2 mm debelo, srebrno pločevino. Od spodnje srebrne obloge poljajčastega zaključka sta ohranjena oba dela (T. II, 3, 4, 1, 2). Spodnji del, ki je skoraj valjaste oblike (T. II, 4) je 1,2 cm visok. Osnovna ploskev tega dela, ki je ovalna (premer 8,3 in 4,5 cm), ima na sredi pravokoten izrez ($3,0 \times 0,8$ cm) za železen nastavek ročaja, rob osnovne ploskve, ki je 0,3 cm visok, pa je za 0,2 cm dvignjen nad osnovno ploskev. Zgornji rob tega dela je razširjen (premer 8,7 in 5,0 cm) in nekoliko polkrožno uvit navzdol. S tem polkrožnim ovojem se je opisani del pripenjal na zgornji 1,6 cm visok poljajčasti del tega zaključka, ki je prav tako izdelan iz tanke srebrne pločevine (debelina 0,2 mm). Spodnji del te pločevinaste lupine meri v premeru 8,6 in 5,0 cm in je zgoraj horizontalno, ovalno sploščen (premer sploščitve 5,0 in 3,0 cm). Ta sploščitev je najbrž ustrezala debelini lesene obloge držaja; na sredi ima nepravilen pravokoten izrez ($3,2 \times 2,0$ cm), skozi katerega je bil vtaknjen nastavek za ročaj. Od zgornjega jajčastega zaključka (ščitnika) je ohranjena le spodnja poljajčasta obloga (višina 2,6 cm) iz tanke (0,2 mm) srebrne pločevine, ki po obliki sliči prejšnji. Na spodnji strani je horizontalno, ovalno sploščena. Ta sploščitev (premer 3,0 in 2,5 cm) je najbrže ustrezala premeru zgornjega dela lesene obloge držaja. Sredi sploščitve je ovalna predrtina (premer 2,0 in 2,2 cm) za železen nastavek ročaja. Zgornji rob tega poljajčastega dela, ki meri v premeru 8,5 in 4,9 cm, je zaupogojen polkrožno navznoter. S pomočjo tega polkrožnega ovoja se je opisani kos pripenjal na zgornjega, ki ni ohranjen. Manjkajoča polovica ročajevega ščitnika je bila gotovo prav tako iz srebrne pločevine in poljajčaste oblike, morda je imela na vrhu tudi zaključek v obliki profiliranega čepka.

Od nožnice tega meča je, kot rečeno, ohranjen le zgornji del, in sicer nožnično ustje s stranskima obojema (T. I, 3, ris. 2), s figuralno ploščico med tema obojema (T. I, 3, T. II, 1) in s prečko z dvema zankama in enim obročkom. Vsi ti deli so srebrni. Ustje nožnice s stranskima obojema je ulito iz enega kosa. Zgornji del, ki je 1,4 cm visok, je stopničasto profiliran. Iz istega kosa sta ulita žlebasta

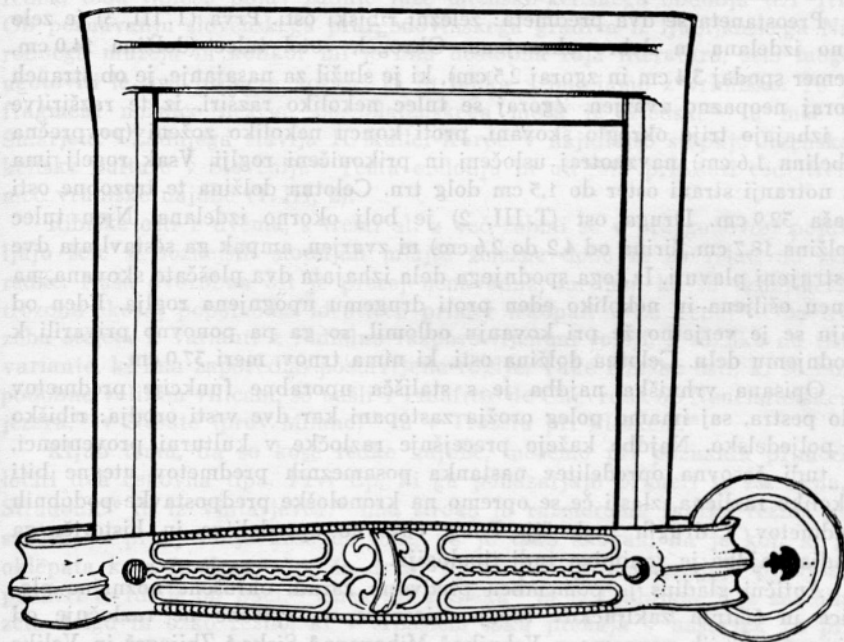

Risba 1

stranska oboja, ki sta vezala verjetno usnjeni sprednji in zadnji del nožnice. Ta stranska oboja sta bila verjetno nekdaž daljša (ohranjena dolžina 7,8 cm), danes sta odlomljena pod prvo spojno prečko. Spojna prečka je ulita, nekoliko navzven izbokla in bogato okrašena (dolžina 9,7 cm, širina do 1,4 cm). Prečka ima na vsakem koncu bogato profilirano zanko, v katerih sta tičala dva obročka. Danes je ohranjen le en obroček s profiliranim presekom (premer 2,2 cm, debelina 0,35 cm). Spojna prečka je pritrjena na žlebasta oboja z dvema srebrnima žebličkoma, od katerih je ohranjen le eden. V okviru, ki ga oklepata stranska žlebasta oboja, nožnično ustje in spojna prečka, je vstavljena skoraj pravokotna ($7,2 \times 6,0$ cm) ploščica iz tanke (0,35 mm) srebrne pločevine (T. I, 3, T. II, 1). Ploščica je okrašena z nekoliko stiliziranim akantusom in z dvema ptičema (vrabcema?), ki sedita na listih. Motiv je po vertikalni osi strogo simetričen, obdaja pa ga okvir iztolčenih pik. Relief je iztisnjen (ne iztolčen!) s kalupom. Pri tem je tanka pločevina ob spodnjih robovih večjih izboklin (zgornja linija peruti desnega ptiča in zgornja linija levega srednjega lista) zaradi nenadnega pritiska počila. Ozadje motiva je drobno puncirano z nizi vtolčenih pik. Površina reliefne upodobitve je tu pa tam nekoliko poškodovana, stlačena.

Druga najdba, ki ni od opisanega gladiusa nič manj pomembna, tipno pa zelo redka, je meč z nožnico (T. III, 1). Tudi ta meč ni v celoti ohranjen, na koncu je z nožnico vred odlomljen. Na sprednji strani je meč pokrit s plastjo apnenca, ki je na nekaterih mestih tudi do 2 mm debela. Meč je železen in tiči delno v železni, delno pa bronasti nožnici. Ohranjena dolžina mečevega rezila, ki je po sredi nekoliko ovalno odebeljeno, znaša 59,6 cm, širina rezila pa do 4,2 cm. Meč ima dolg (18,9 cm), ozek in ploščato skovan trnast nastavek za ročaj (debeline do 0,5 cm, širina do 1,6 cm), ki se končuje z bronasto, profilirano glavico (višina glavice 1,2 cm, premer 1,1 cm). Nožnica ima strehasto ustje in je sestavljena iz več delov. Sprednji del nožnice sestoji iz 4,5 cm širokega traka bronaste pločevine, zadnji del pa iz prav tako širokega pasu železne pločevine. Oba dela veže oziroma spaja ob robovih droben žlebast stranski oboj, ki je na zunanji strani okrogel. Oboja sta med seboj povezana s spojnimi prečkami. Te se na sprednji strani nožnice vrste v pasovih po štiri in štiri (ohranjeni so trije pasovi), na zadnji strani nožnice pa je ohranjeno 20 takih prečk. Spojne prečke in stranska oboja so železni, uliti(!) v enem kosu, tako da moremo govoriti o nekakem mrežastem spoju nožnice. Ta mrežasti spoj se ne razteza vzdolž cele nožnice, ampak se začne šele na koncu prve tretjine (računano od ustja). Do tu spaja sprednjo bronasto in zadnjo železno krilno ploščo tretja bronasta plošča (dolžina 17,0 cm), ki pokriva sprednji del nožnice, njeni robovi pa so upognjeni in oklepajo nožnico od zadaj. Ta plošča je ornamentirana. Ornament je izvršen na dva načina, in sicer v predrti tehniki in s tolčenjem. Glavna ornamentalna ploskev ponazarja v iztolčeni tehniki celični motiv (v obliki satja), in sicer s tremi daljšimi in z dvema ožjima vzdolžnima pasovima šesterokotnih polj. Pod tem ornamentom je prečni pas z motivom starih pokončnih, vozlasto oblikovanih prečk, vmesni prostori pa so izbiti. Ustje nožnice sestavlja bronasta strešica. Na zgornji hrbtni strani nožnice je z zakovico pritrjena zanka za pripenjanje meča na pas. Zanka je železna

v obliki kvadrata in ima dva oporna izrastka v obliki vzdolžno presekanega stožca. Zgornji izrastek je krajši (dolžina 6,1 cm), spodnji pa je zelo dolg (dolžina 16,2 cm), na koncu nekoliko sploščen in z zakovico pritrjen na nožnico. Pri čiščenju apnenčeve plasti na sprednji strani nožnice se je na bronasti pločevini pokazala črna prevleka. Ta je posebno dobro ohranjena v zgornji tretjini nožnice. Verjetno gre tu za neko črno oljno barvo, s katero je bila najbrž poslikana vsa nožnica, saj so še dobro vidni sledovi čopiča.

Risba 2

Od tretjega meča vrhniške najdbe je ohranjeno le železno rezilo z delom trnastega nastavka za ročaj (T.III, 2). Rezilo meča je od rje nekoliko poškodovano, posebno v zgornjem delu, vendar je tudi ta predmet na eni strani pokrit s tanko apnenčevo plastjo. Meč je imel ploščato skovan nastavek za ročaj, a je ta odlomljen, ohranjen je le v spodnjem delu, kjer polkrožno prehaja v rezilo. Dvorezno rezilo (dolžina 65,5 cm), ki je po sredi odebeljeno in ima nekoliko ovalen presek, je ob držaju precej razširjeno (širina 4,7 cm). Proti sredi se rezilo polagoma zožuje, tako da na sredi celotne dolžine meri 3,6 cm. Na začetku spodnje tretjine pa se rezilo zopet razširi (širina 4,2 cm) in se nato hitro zoži v precej dolgo in ozko konico. Meč je tičal v nožnici; od nje so se ohranili le neznatni, k rezilu prijavljali leseni koščki.

Pomemben kos vrhniške najdbe je železna kosa (T. IV, 1). Njeno rezilo je razmeroma ozko (širina do 3,1 cm) in dolgo (dolžina 68,2 cm) in ima srpasto krivino v prehodu k nastavku za pritrjevanje (višina krivine meri 25,0 cm). Hrbtišče rezila je precej odebeljeno (do 0,55 cm). Trnast nastavek za nasajanje, ki je skovan iz istega kosa, je 13,7 cm dolg in do 2,9 cm širok. Proti koncu se rahlo zožuje, na koncu pa je prikoničen in v dolžini 3,5 cm zavrt navzgor. Na tem nastavku za nasajanje sta ohranjena dva železna, ploščata (širina 1,6 cm), polkrožno skovana obroča (premer 3,7 in 3,6 cm), ki sta služila kot sponi.

Preostaneta še dva predmeta: železni ribiški osti. Prva (T. III, 3) je zelo lično izdelana in dobro ohranjena. Okrogel, votel tulec (dolžina 14,0 cm, premer spodaj 3,4 cm in zgoraj 2,5 cm), ki je služil za nasajanje, je ob straneh skoraj neopazno zvarjen. Zgoraj se tulec nekoliko razširi, iz te razširitve pa izhajajo trije okroglo skovani, proti koncu nekoliko zoženi (povprečna debelina 1,6 cm) navznotraj usločeni in prikoničeni roglji. Vsak roglj ima na notranji strani oster do 1,5 cm dolg trn. Celotna dolžina te trozobne osti znaša 32,9 cm. Druga ost (T. III, 2) je bolj okorno izdelana. Njen tulec (dolžina 18,7 cm, širina od 4,2 do 2,6 cm) ni zvarjen, ampak ga sestavljata dve nestrnjeni plavuti. Iz tega spodnjega dela izhajata dva ploščato skovana, na koncu ošiljena in nekoliko eden proti drugemu upognjena roglja. Eden od njiju se je verjetno že pri kovanju odlomil, so ga pa ponovno privarili k spodnjemu delu. Celotna dolžina osti, ki nima trnov, meri 37,0 cm.

Opisana vrhniška najdba je s stališča uporabne funkcije predmetov zelo pestra, saj imamo poleg orožja zastopani kar dve vrsti orodja: ribiško in poljedelsko. Najdbe kažejo precejšnje razločke v kulturni provenienci, pa tudi časovna opredelitev nastanka posameznih predmetov utegne biti nekoliko različna, zlasti če se opremo na kronološke predpostavke podobnih predmetov z drugih področij. Poleg časovne opredelitve in historičnega ozadja najdbe je zanimiva tudi tipologija.

Antični gladius je pomemben predvsem zaradi okrašene nožnične plošče in ščitnih zaključkov ročaja, sicer se na splošno ne razločuje od primerov, ki jih poznamo z Vrhniko,² Mihovega,³ Siska,⁴ Zbijega⁵ in Velike Gradiške,⁶ po obliki se približuje tudi meču iz Zollfelda,⁷ znanemu Tiberijevemu meču iz Mainza in primerom z muzeja v Speierju.⁸ Pomembna paralela vrhniškemu je meč iz Rheingauheima,⁹ ki ima prav taka srebrna ščitna gumba na ročaju. Reliefna upodobitev na ploščici nožnice razodeva stil I. stoletja z značilno stilizacijo akantusa. Temu stilnemu izražanju podobne motive srečujemo na okrašenih predmetih slavne Hildesheimske srebrne

² Müllner, *Typische Formen*, 1900, T. LVI, 6; Argo, 1899, VII, Nr. 5, str. 86, 87, sl. 1, 3.

³ Müllner, *Typische Formen*, 1900, T. LVI, 5; Argo, l. c., sl. 2.

⁴ *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva*, Zagreb 1909, str. 104.

⁵ l. c., str. 104.

⁶ l. c., str. 104.

⁷ Sacken, *Jahrbuch d. Kunsthist. Sammlungen d. Allerh. Kaiserhauses I*, 1883, str. 54.

⁸ *Germania Romana*, Tafbd. V, T. XXXVII.

⁹ *Germania Romana*, Tekstbd. V, str. 24, Tafbd. V, T. XXXVII, 2.

najdbe, posebno na neki kupi,¹⁰ ki sliči megarijskim izdelkom helenistične dobe, sodijo pa v avgustejski čas in so paralela drugi stilni stopnji rimskega stenskega slikanja.¹¹

Vrhniški dvorezni meč, ki tiči v nožnici (T. III, 1), ima vse poteze poznolatenodobnih keltskih mečev: izrazito strehast prehod razmeroma ozkega rezila v trnast nastavek za ročaj z drobnim gumbom na koncu in zelo dolgo rezilo. Nožnica je zaradi številnih prečk železnega mrežastega oboja in zaradi medeninaste okrasne plošče s celičnim in predrtim ornamentom zelo redek, toda tipičen pojav zadnje faze latensko-keltskega obdobja (LT III). Ob poznavanju slovenskega prazgodovinskega gradiva iz ljubljanskega Narodnega muzeja in kolikor mi je bila dostopna tuja literatura, sem mogel ugotoviti le dva primera nožnic, ki ju lahko vzporejamo z vrhniško. To je fragment nožnice nekega poznolatenškega meča iz Švedske¹² in meč iz Šmarjete.¹³ Zadnjega stavlja H. Müller-Karpe v najmlajšo stopnjo latensko-keltske kulture v Sloveniji.¹⁴ Temu obdobju bi utegnili pripisati tudi tretji meč vrhniske najdbe (T. III, 2).

Ribiške osti z dvema, s tremi ali z več zobmi se v prazgodovini pojavljajo šele v poznejših stopnjah mlajše železne dobe in so relativno zelo redke. Naša dvozobna ost je precej nenavadna, medtem ko so vrhnškemu trozobu skoraj popolnoma identičen primer izkopali v La Tenu.¹⁵ Oba trozoba štejeta k varianti z radialno razpostavljenimi roglji, z razliko do tiste variante, ki ima zaporedno postavljene roglje. Take ribiške osti, ki so bolj podobne velikim vilicam, so našli v Palafitte de Chevroux ob Neuchatelskem jezeru,¹⁶ v Nosate (prov. Milano)¹⁷ in v Trezetu pri Pleškem.¹⁸

Kljub temu, da so kose redke najdbe, moremo pri poznanih primerih ločiti dva osnovna tipa. Prvi tip, ki ga ponazarjajo primeri iz La Tène,¹⁹ Stradonic²⁰ in iz Vintarjevca,²¹ ima široko in razmeroma kratko rezilo, nastavek za pritrdjevanje kose na drog pa je tako skovan, da je kot, ki ga oklepata kosa in drog, tōp. Za drugi tip kos, ki ga ponazarjajo predvsem primeri iz Idrije ob Bači,²² Unca pri Rakeku²³ in iz Ljubljane,²⁴ je značilno zelo dolgo in ozko rezilo, ki v srpastem loku prehaja v nastavek za pri-

¹⁰ Germania Romana, Tafbd. V, T. XLIII, 1.

¹¹ Germania Romana, Tekstbd. V, str. 26, 27.

¹² Dechelette, Manuel d'archéologie, IV, fig. 391; 2.

¹³ H. Müller-Karpe, »Carinthia I« Mitteilungen des Geschichtsvereines für Kärnten, 141. Jahrgang, Heft 1—3, 1951, Abb. 18; 1.

¹⁴ l. c., str. 677.

¹⁵ Vouga, La Tène, T. XVIII, 1; Dechelette, l. c., Fig. 615; 1.

¹⁶ Troyon, Habitations lacustres des temps anciens et modernes, pl. XV, 4.

¹⁷ Dechelette, l. c., fig. 116.

¹⁸ Ljubič, Popis, str. 181, T. XXXVI, 326.

¹⁹ Dechelette, l. c., fig. 613; 4, 6.

²⁰ l. c., fig. 613; 5, 7.

²¹ Pri izkopavanju naselbine na Gradišču pri Vintarjevcu (Litija) l. 1951 smo v neki stavbi našli tudi koso s kratkim in širokim rezilom. Najdišče še ni objavljeno.

²² Dechelette, l. c., 613; 1, 2.

²³ Müllner, Typische Formen, 1900, T. LVI, 21.

²⁴ l. c., T. LVI, 20.

trjanje na lesen drog. Nastavek je pri tem tipu kose skovan tako, da je kot, ki ga oklepata rezilo in drog, oster. Naša kosa z Vrhniko pripada drugemu, rečemo lahko idrijskemu tipu. Oblikovno in s stališča praktične uporabe se približuje primerom iz Idrije ob Bači. Glede časovne opredelitve lahko rečemo, da je tip idrijskih kos razvojno mlajši od tipa kos iz La Tène, Stradonic in Vintarjevca in da sodi v končne faze latena, če že ne v obdobje rimske okupacije naših krajev.

Časovna opredelitev zaklada z Vrhniko bi se lahko glasila končni latén (LT III) oz. začetek rimske okupacije naših krajev, kulturna opredelitev, izvzemši rimski gladius, pa zadnja stopnja keltsko-latenske kulture. Zelo verjetno je, da tiči historično ozadje vrhniškega zaklada v dogodkih druge polovice zadnjega stol. pr. n. š., v bojih Rimljanov s keltskimi in ilirskimi plemeni za osvojitve zahodnega dela današnje Slovenije.

ZUSAMMENFASSUNG

Ein bedeutender Depottfund aus Vrhnika — Nauportus

In der kriegshistorischen Sammlung von Janko Vertin in Ljubljana befindet sich auch ein Depottfund, der vor 25 Jahren von einem Gendarmeriewachtmeister ausgegraben wurde. Dieser Depottfund vom Ljubljana-ufer soll etwa 1 m tief gelegen haben. Sein Inhalt: 1 römischer gladius (T. I, II, Zeichn. 1, 2) mit Degenschutzgriff und Degenscheidebeschlag (alles silbern), ein eisernes Schwert in der Scheide (T. III, 1), die Scheide hat auf der oberen Aussenseite ein Messingzierplättchen in durchbrochener Technik, ein eisernes Schwert ohne Scheide (T. III, 2), zwei eiserne Fischergabeln (T. IV, 2, 3) und eine eiserne Sense (T. IV, 1). Der gladius ist durch das Scheidezierplättchen zeitlich bestimmt, der stilisierte Akanthus mit den zwei Vögeln weist in das erste Jahrhundert Augustuszeit — es ist eine Parallele zur zweiten Stilstufe der römischen Wandmalerei. Das Schwert (T. III, 1) weist alle Züge der keltischen Spätlatèneschwerter auf, man kann es mit dem Schwert aus Smarjeta (Anm. 13) vergleichen. Auch die Fischergabeln und die Sense gehören in die Endphase der Latène-Kultur. Allem Anschein nach bilden den historischen Hintergrund des Depottfundes die Ereignisse der zweiten Hälfte des letzten vorchristlichen Jahrhunderts während der Kämpfe der Römer mit illyrischen und keltischen Stämmen um die Eroberung des westlichen Gebiets des heutigen Sloweniens.

